

Restaurování perokresby Studie k obrazu Černé jezero od Jana Preislera¹

Luisa Wáwrová, Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, Litomyšl

KLÍČOVÁ SLOVA

KEY WORDS

Jan Preisler – perokresba – Černé Jezero – mezinárodní výstava umění v Mnichově

Jan Preisler – pen-and-ink drawing – Black Lake – International Exhibition of Art in München – restoration

RESTORATION OF A PEN-AND-INK DRAWING STUDY FOR THE PAINTING OF BLACK LAKE BY JAN PREISLER

The article presents the results of the restoration treatment of a little pen-and-ink drawing study by Jan Preisler that was stored in the Gallery of Eastern Bohemia, Pardubice. A unique discovery of the author's handwriting preserved on the back side of the drawing lead to taking measures which would allow presentation of both the sides of the artwork but it also clarified some circumstances of the creation of the drawing, especially it facilitated more accurate dating.

¹ | Příspěvek vychází ze stejnojmenné bakalářské práce pod vedením akademického malíře a restaurátora Josefa Čobana, obhájené v roce 2016 na Univerzitě Pardubice, Fakultě restaurování (Ateliér restaurování uměleckých děl na papíru).

POPIS DÍLA A JEHO POŠKOZENÍ

Malá perokresba na papíru, uložená ve Východočeské galerii v Pardubicích,^[2] je přípravnou studií k význačnému obrazu od Jana Preislera (1872–1918) nazvanému *Černé jezero*. Je provedena tenkým perem a hnědým inkoustem nebo sépií a lokálně doplněna jemnou kresbou tenkou grafitovou tužkou. Podložkou kresby je světle béžový papír vyšší gramáže, který má na povrchu vyraženou strukturu imitující osnovu hustě tkané textilie.

Dílo bylo celoplošně nalepeno na pomocném bílém papírovém kartónu o rozměrech 140 x 230 mm a tloušťce přibližně 1 mm, s odtrženým pravým dolním rohem (rozměry poškození asi 40 x 30 mm). Na dvou místech uprostřed byly dvě výdutě, velmi dobře patrné v razantním bočním osvětlení: jedna podélná blíže k levému okraji, cca 45 mm dlouhá, a jedna oválná směrem k pravému okraji, dlouhá cca 20 mm. Z rubu, uprostřed pomocné bílé podložky, se nalézalo inkoustové fialové razítko s textem „Z POZŮSTALOSTI PROF. JANA PREISLERA ČÍS. 274“. Z lícové strany při levém horním rohu kresby se nacházely dva údaje napsané grafitovou tužkou: horní přeškrtnutý „19 x 25 cm“ a pod ním „19 x 24 1/2“.

Obr. 2 Stav díla před restaurováním, celkový pohled na rub dochované pasparty se štítkem VCG v Pardubicích s vyřezaným otvorem pro prezentaci „Z pozůstalosti...“ na rubu pomocné papírové podložky. Foto: Luisa Wáwrová.

2 | Východočeská galerie v Pardubicích, inventární číslo K 1193.

Obr. 1 Stav díla před restaurováním, celkový pohled. Foto: Luisa Wáwrová.

Tento komplet byl v minulosti adjustovaný v paspartě. K dochovanému spodnímu dílu pasparty (dřevitý nahnědlý papírový kartón o rozměrech 190 x 243 mm a tloušťce cca 1,5 mm) byl při celém horním okraji stále přilepen bílý kartón s nalepenou skicou. Přední díl pasparty byl v minulosti nešetrně odtržený (viz pravá strana podél celého okraje a zmíněná ztráta v pravém dolním rohu). Na jejím rubu nahoře uprostřed byl nalepený papírový šedivý identifikační štítek „VÝCHODOČESKÁ GALERIE V PARDUBICÍCH“, s údaji o díle psaných kuličkovým perem a inventárním číslem „K 1193“ napsaným černým fixem. Uprostřed lepenky bylo vyříznuté okénko 35 x 62 mm, které zpřístupnilo výše uvedené fialové razítko „Z pozůstalosti ...“. Po jejím obvodu na rubu se nacházely zbytky papírových lepicích pásek a lepidel po již odpadlých páskách.

Papírová podložka díla byla poškozená ve středu vertikálním zlomem a v levém dolním rohu trhlinou dlouhou 10 mm. Povrch díla byl mírně znečištěný prachovým depozitem a mastnotou v okolí zlomu. Bílý kartón pokrývaly lesklé skvrny po lepidlech, jež se nalézaly také na samotné podložce díla po obvodu a na jednom místě přes kresbu (viz stromy v horním rohu napravo na obr. 4). Při celém horním okraji a nalevo dole se nacházelo několik fragmentů papíru ze zmíněné již dříve odstraněné pasparty.

Obr. 3 Stav díla před restaurováním, celkový pohled, průzkum v bočním razantním osvětlení. Foto: Luisa Wáwrová.

RESTAURÁTORSKÝ PRŮZKUM

Podrobným průzkumem díla bylo zjištěno několik zásadních faktů a problémů. Povrch kresby byl pokrytý tenkým prachovým depozitem. Podložka díla byla celoplošně zvlněná v důsledku dvou neodborných podlepení při adjustaci v minulosti. Taktéž dvě výdutě na kresbě o velikostech 20 a 45 mm svědčily o tom, že dílo bylo špatně vypnuté při lepení na žlutý kartón o stejné velikosti díla, se seříznutými rohy. Lze předpokládat, že to byla autorova realizace, neboť pravděpodobně nechtěl, aby byla podložka světlá, či mu případně vadil text, prosvítající od rubu na lícni stranu s přípravnou skicou. Proto ji podlepil zažloutlým kartónem se strukturou. Dále byl identifikovaný výrazný zlom téměř uprostřed díla a v dolním okraji došlo k natržení podložky, díky čemuž došlo k odhalení písemného záznamu na rubové straně (viz dále). V UV záření výrazně luminovaly nánosy lepidla, které bylo na podložce kresby i na pomocném bílém kartónu. Tato lepidla byla pozůstatky dřívější adjustace a ulpěla zde při odpreparování pasparty (odtržení pravého dolního rohu z bílého kartónu 30 x 40 mm), z níž se dochovaly pouze fragmenty na okrajích kresby.

Zkoušky rozpustnosti barevné vrstvy demineralizovanou vodou prokázaly nestabilitu originální kresby, inkoustového fialového razítka „Z pozůstalosti ...“, kuličkového pera a inventárního čísla „K 1193“ na štítku z Východočeské galerie v Pardubicích. Zkoušky odstranitelnosti lepidla z povrchu kresby byly provedeny mimo ni na pomocném bílém kartónu.

Obr. 4 Stav díla před restaurováním, celkový pohled. Průzkum UV foto záření. Foto: Luisa Wáwrová.

Studenou vodou lepidlo pouze změklo, ale při použití parního skalpelu a vatového smotku bylo lepidlo možné snímat šetrně a bez poškození podložky. Při použití studené vody a skalpelu docházelo k narušení povrchu papíru.

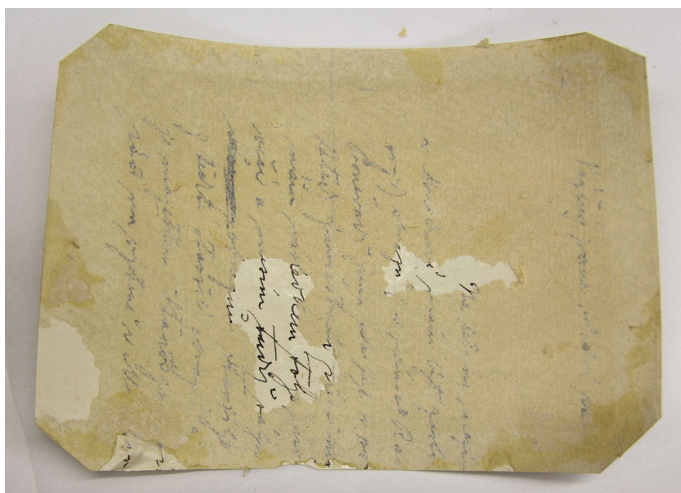
Měřením na papírovém pomocném kartónu s vrstvami klišu bylo zjištěno pH 5,08. Bylo rozhodnuto jej z díla odstranit opatrným štěpením po vrstvách a zachovat fialové razítko uprostřed „Z pozůstalosti ...“. Bez tohoto zásahu by nebylo možné vyrovnat výdutě a sklad uprostřed díla. Po odstranění bílého kartónu bylo zjištěno, že dílo bylo již dříve nalepeno na tvrdší zažloutlý papír. Pod těmito dvěma vrstvami pomocných podložek se na rubu díla našel fragment konceptu dopisu, který byl rozdělen vertikálně, s chybějící pravou částí.

POSTUP RESTAURÁTORSKÝCH PRACÍ

Dílo bylo nejprve očištěno jemnými vlasovými štětci a vysáním od prachových depozitů, poté lokálně bílou tvrdší pryží od firmy Koh-i-noor od mastných nečistot. Následovalo celoplošné čištění pomocí drtí z bílé pryže Wishap. Na dílo byla tato čistící drť nanášena vlasovým měkkým štětcem, pomocí kterého byla opatrně čištěna podložka tak, aby nedošlo k poškození jemné kresby grafitovou tužkou (původně bílá drť se zabarvovala do šedých tónů).

Pro sejmutí lepidla z povrchu podložky byly nejdříve provedeny zkoušky jeho rozpustnosti, které prokázaly, že se jedná o lepidlo rozpustné horkou vodou a ohřátým vodným aerosolem (zkoušky mimo plochu s kresbou na bílém kartónu). V částech, kde podložka navazovala na dílo, jej vždy přikrývala tenká melinexová fólie. Na tato místa byl nejprve aplikovaný ohřátý vodný aerosol cca 50 °C a pomocí párového skalpelu a vatového smotku byly tyto lokality očištěné od lepidla. Nejprve byla pomocná podložka odstraněna ze zachovaného zadního dílu pasparty pomocí párového skalpelu. V důsledku předchozího kroku při snímání lepidla ohřátým vodným aerosolem se u díla mírně zvedly rohy podložky.

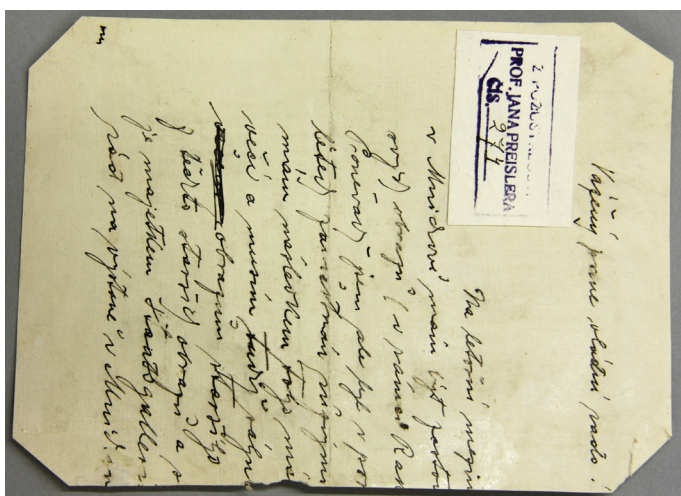
Z rubu byl za použití skalpelu postupným štěpením po vrstvách odstraněn bílý kartón se zachováním fragmentu papíroviny s fialovým razítkem „Z pozůstalosti...“. Již v průběhu demontáže tohoto kartónu došlo ke zjištění, že dílo bylo přilepeno ještě na jednu pomocnou papírovou vrstvu (stářím již zažloutlou). Tato další papírová podložka byla nejdříve rovněž snímána postupným štěpením za pomoci skalpelu vzhledem k tomu, že na některých místech, které se na lícové straně projevovaly výdutě, se již dříve od díla samovolně oddělila. Teprve v této fázi bylo zřejmé, že na rubu originální podložky díla se nachází neúplný rukopis (viz dále). Poslední klišová vrstva byla z rubu původní podložky odstraněna po navlhčení vodným aerosolem z párového skalpelu při teplotě cca 50 °C. Odstraňování lepidla probíhalo postupně, polovina díla byla vždy pod zátěží. Identifikační štítek Východočeské galerie v Pardubicích byl z rubu dochované pasparty z dřevité lepenky odpreparován nejdříve štěpením po vrstvách, ale kvůli silné vrstvě lepidla bylo i zde nutné ke snímání využít párového skalpelu.

Obr. 5 Postupné odstraňování druhé pomocné žluté papírové podložky, pod níž se na rubu díla objevil koncept rukopisu. Foto: Luisa Wáwrová.

Obr. 6 Proces snímání poslední klišové vrstvy navlhčením pomocí párového skalpelu. Foto: Luisa Wáwrová.

Obr. 7 Celkový pohled na rub díla po přichycení části demontované pomocné podložky s razítkem vlevo pod oslovením na rukopisu. Foto: Luisa Wáwrová.

Přestože je dílo oboustranné a zkoušky prokázaly, že barevné linie kresby a rukopis inkoustem jsou při kontaktu s vodou nestabilní, musela být deformovaná papírová podložka díla před rovnáním opatrně vlhčena v klimatizační komoře. Dílo bylo složeno rubem, tj. neúplným rukopisem, na Hollytex 80 g/m² do klimatizační komory AVAIR na dobu 10 min (než podložka úplně zvláčněla) při teplotě 21 °C a vlhkosti 65 % RH. Přiměřeně provlhčené dílo bylo v tzv. měkkém prokladu (dílo uložené mezi tenkými fóliemi Hollytex 33 g/m², filtračními papíry 520 g/m² a prokladovými papírovými lepenkami) složeno mezi dřevěnými deskami do tlakového lisu. Prokladové materiály byly až do stabilizace podložky a vysušení průběžně obměňované.

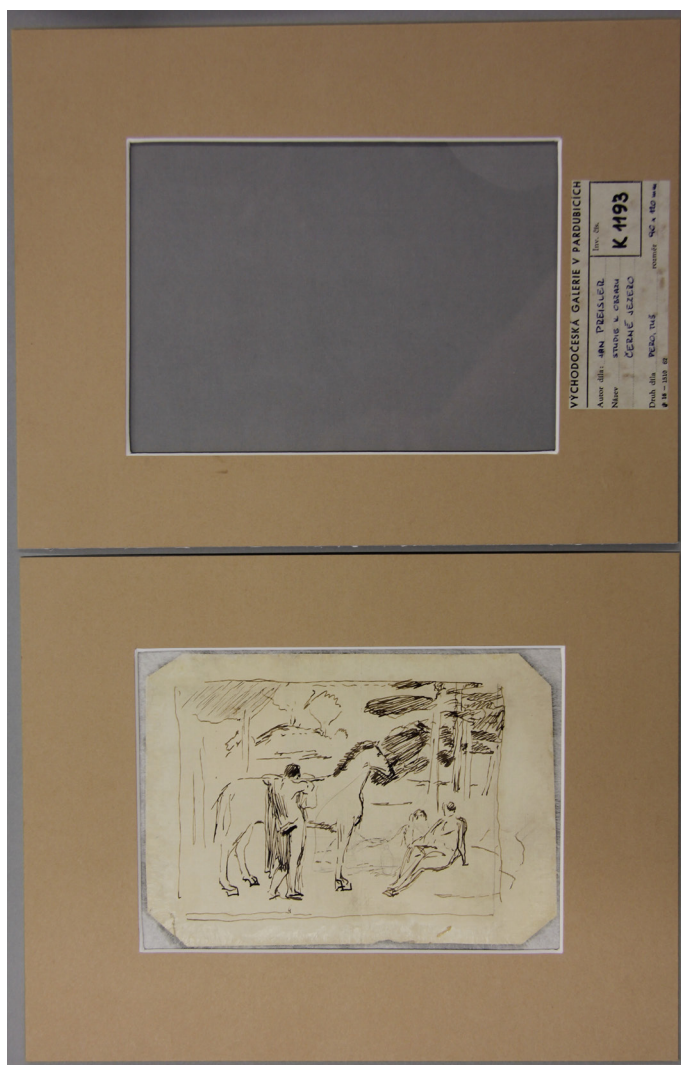
Jelikož se jedná o oboustranné dílo, byla zvolena možnost prezentace obou jeho stran. Řešením je dvojitá pasparta s kolmým oříznutím vnitřního otvoru a volného ochranného krycího dílu. Okno pasparty bylo na každé straně o 2 mm větší nežli vnější rozměr podložky díla. Důvodem je prezentování celého díla se zešíkmenými rohy. Na rub neúplného rukopisu, do levého horního rohu přímo pod oslovením „*Vážený pane vládní rado*“, byl papírovými křídélky za pomoci adhezivní fólie z japonska a adheziva Klucel G uchycen fragment papírové podložky s fialovým inkoustovým razítkem „*Z pozůstalosti...*“. Adhezivní fólie byla aktivována etylalkoholem a fixovaná k dílu přes silikonový papír vyhřívanou špachtlí (viz Adhezivní japonská fólie podle Lehovce³¹⁾).

Následovalo vytvoření rámečku z japonského papíru Kouzo 39 g/m², většího z každé strany o 1,8 cm než okno pasparty. Na něj bylo dílo obkresleno tužkou a následně s pomocí vodního pera a skalpelu byl podle obrysových linií vytvořen vnitřní rám za vytažení jednotlivých vláken cca 5 mm dlouhých. Za tato vlákna bylo dílo přichyceno ze své lícové strany, na níž je vyobrazena Skica k Černému jezeru. K zalepení vláken byl použit 8% vodný roztok Klucel G, který byl nanesen štětcem. Ihned po lepení bylo dílo složeno do měkkého sendviče (mezi Hollytex 33 g/m², filtrační papíry 75 g/m²) a zatíženo, aby vyrovnaná podložka s lepidly důkladně vyschla.

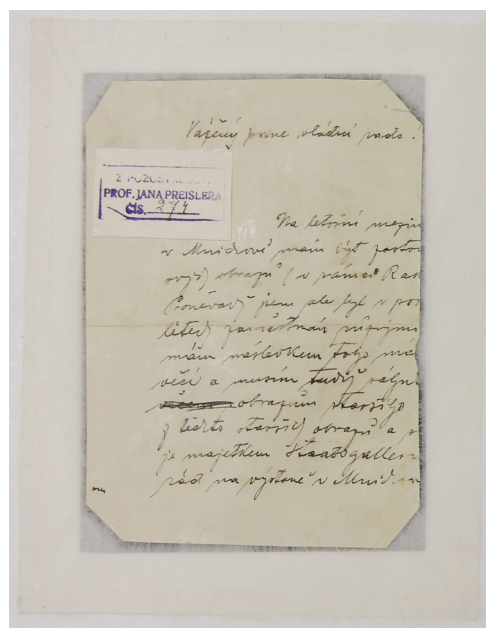
Dílo bylo na vnitřní straně pasparty, za vnější okraje rozšířené japonskem, přilehlé pomocí termoplastické fólie Filmoplast R a vyhřívané špachtle při teplotě 100–115 °C. Obdobným způsobem byla zevnitř druhého dílu pasparty přilehlá fólie Melinex 100 g/m², která bude chránit rub díla s rukopisem před nečistotami v případě vystavení díla ve volném prostoru. Na pohledovou část na pravé straně druhé rubové pasparty byl nalepen 3% vodným roztokem Thylosa MH 6000 identifikační štítek Východočeské galerie v Pardubicích. Obě pasparty byly k sobě uvnitř ve hřbetu připojené hnědou textilní samolepící páskou Filmoplast T.

Pro adjustované dílo v paspartě byla vytvořena jednoduchá obálka s chloupky z alkalického kartónu, do které byly uloženy všechny zbylé části materiálů z předcházející adjustace díla. Pokud bude v budoucnu nutné vyjmout dílo ze stávající adjustace, je nutné postupovat takto: Nejprve odříznout vypnuté dílo zevnitř pasparty v místech vnějších

3 | Ondřej Lehovec, *Metodika výroby a využití adhezivních skeletizačních fólií z japonského papíru na bázi etherů celulózy*, 2013.

Obr. 8 Stav po restaurování, závěrečná adjustace, celkový pohled na lícovou stranu.
Foto: Luisa Wáwrová.

Obr. 9 Stav po restaurování, závěrečná adjustace, pohled na rubovou stranu. Foto: Luisa Wáwrová.

rozšiřovacích pruhů. Jelikož podložka díla je přichycená za dlouhá vlákna japonským adhezivem Klucel G, jeho bezpečné a snadné odstranění bude možné po dostatečném navlhčení těchto spojů etanolem.

STUDIE K OBRAZU ČERNÉ JEZERO V KONTEXTU TVORBY JANA PREISLERA

Dominantním prvkem kompozice, podle níž bylo dílo dříve určeno jako studie k obrazu Černé jezero, je postava nahého mladíka s koněm. S tímto motivem se v Preislerově tvorbě setkáváme nejen ve dvou verzích obrazu Černé jezero (1904),⁴¹ ale také v pozdějším díle nazvaném Pokušení (1916–1917). Zatímco na obou jmenovaných kompozicích je jinoch obrácen čelem k divákovi, v případě restaurované kresby je k divákovi obrácen zády a opírá se o hřbet stojícího koně. Také roucho halící jinochovo tělo má odlišný charakter a jen volně spočívá na jeho levém rameni.

41 Emanuel Poche a kol., *Encyklopedie československého výtvarného umění*, Praha 1975, s. 390.

Druhým obrazovým motivem na restaurované kresbě je skupina dvou sedících ženských postav v pravé části kompozice. Jejich charakter a určité detaily (postoj postav, náznak drapérie) nám jako nejbližší paralelu z Preislerova díla nabízí *Studii ke Koupaní* (1912), nacházející se ve sbírkách Moravské galerie v Brně. Motiv *Koupaní* se v Preislerově tvorbě kolem roku 1912 objevuje také v několika dalších, svým řešením odlišných kompozicích. Kresba z Východočeské galerie v Pardubicích tak v sobě spojuje různé motivy, objevující se v Preislerově tvorbě v širokém rozpětí mezi lety 1904 a 1916. Obraz, který by byl finálním provedením restaurované skici, však neznáme.

5 | Za konzultaci děkuji prof. P. Wittlichovi. Osobní e-mailová korespondence autorky s Petrem Wittlichem ze dne 21. 4. až 9. 5. 2016.

Nález neúplného rukopisu na rubu originální podložky díla, k němuž došlo v průběhu snímání další pomocné papírové vrstvy nacházející se pod bílým pomocným kartonem, byl asi nejvýznamnějším zjištěním potvrzujícím Preislerovo autorství. Podle jeho charakteru (přítomnost jednoho škrtu) a přítomnosti oslovení lze soudit, že se jedná o koncept dopisu. Ani datace, ani pravá část textu, se však nedochovaly.

Lze rekonstruovat text následujícího znění:

„Vážený pane vládní rado!

Na letošní mezin...[mezinárodní výstavě] / v Mnichově mám být za-
stou... [zastoupen výběrem] / svých obrazů (v rámci Ran... / Poněvadž
jsem ale byl v pos... [posledních] / letech zaměstnán různými ... / mám
následkem toho má... [málo] / věcí a musím tudíž sáhn... [sáhnout k] /
[ŠKRT] obrazům staršího [období] / z těchto starších obrazů a s... /
je majetkem Staatsgalerie ... / rád na výstavě v Mnichově... !”

Na základě konzultace s profesorem Petrem Wittlichem, kterému jsem zaslala několik fotografií restaurovaného díla s nálezem neúplného rukopisu na zadní straně perokresby, byla potvrzena domněnka, že se v dotyčném případě jedná skutečně o Preislerův rukopis. Podle zmínky o Mnichově lze tento záznam pravděpodobně spojit s Preislerovou účastí na XI. mezinárodní výstavě v mnichovském Glaspalastu, která se konala od června do října 1913, a kde umělcova tvorba získala velký mezinárodní ohlas.¹⁵¹

ZÁVĚR

V průběhu restaurování kresby Jana Preislera z majetku Východočeské galerie v Pardubicích byly mimo jiné zjištěny některé nové okolnosti. Přestože hlavní obrazový motiv mladíka s koněm se v umělcově tvorbě objevuje už v prvních letech 20. století, podle obsahu Preislerova rukopisu, který se dochoval pod krycími papírovými vrstvami na zadní straně kresby, je nejpravděpodobnějším datem vzniku kresby rok 1913. Vedle samotné kresby je neméně hodnotná také druhá strana díla s dochovaným Preislerovým rukopisem a konceptem dopisu. Proto byla pro budoucí prezentaci zvolena vhodná forma dvojité pasparty, umožňující uchovat společně s kresbou také všechny původní součásti díla.